

7.2013

עזרי אלון
 מתכנן מחוז דרום
 הוועדה הטבע והגנים
 08-6280404
 משרד הפנים - מחוז דרום
 18.12.2013
 נתקבל

פ א ר ק ה ל ס שמורה וער, תוכנית מס' 491/02/7 - מסמן תעוד

ביצוע הסקר וכתביה: דן גזית - ארכיאולוג וגיאוגרף, חוקר חבל הבשור
מעט עריכה ותמונות: אורית בורטינק ועזרי אלון - רט"ג

מבוא פיסי

האיזור המיועד לפארק הליס מצוי, מבחינה גיאוגרפית, במורד המדרון הדרומי המתון של בסיס חצרים (שמהווה את קו פרשת המים בין הנחלים גרר ובאר שבע-בשור) לעבר ערוצו של נחל באר שבע.
 מבחינה גאולוגית, השטח הוא רמה גלונית ששיאיה בנויים מתשתית רדודה של קונגלומרט בלתי-מלוכד (תצורת אחוזם?) המונח בחוסר-התאמה על גבי מפלס בלוי של קירטון איאוקני; הקונגלומרט הזה, המורכב מחלוקי-נחל בלתי ממויינים ומעוגלים למחצה, הוא שרידיה של דלתת-נהר קדמון מראשית הפלייסטוקן.
 השטח כולו מכוסה ברבדי-ליס, בעובי ניכר בעמקים ובשכבה דקה בראשי ההתגבהויות; בצפון-מזרחו של האיזור מופיעים שוליו של "הליס המלוח", המכסה את סביבת קיבוץ חצרים ובסיס חצרים.
 מבחינה טופוגרפית, השטח מתרומם בהדרגה ממערב למזרח בעלייה קצובה של כ-10 מטרים לקילומטר והוא תחום בין שתי מדרגות טופוגרפיות מקבילות, בציר צפון-מזרח - דרום-מערב (=קווי הגובה 150 ו-200).
 המדרגות הללו הינן שרידי חופים קדומים והן מקבילות גם לקו החוף של שפלת הנגב כיום. כל אחת משתי מדרגות אלה מתנשאת כ-20 מטרים מעל הנוף שמצפון-מערבה.

צפון איזור הפארק המתוכנן מתנקז על-ידי מערכת ערוצים מסועפת לאדי אל-קף, הזורם מערבה ונבלע בקרקע סמוך לחורבת חשיף; בנחל זה קיימות זרימות בחורפים גשומים. מרכזו של האזור מהווה רמה סגורה והוא מרושת במערכת צופה של ערוצים רדודים וקצרים, שכיווניהם העיקריים הם מזרח-מערב ומערב-מזרח, המציפים בחורף עמקים פנימיים. בכל הערוצים קיימים שרידי תקלאות-סכרים מתקופות שונות.
 דרום האזור מנוקז בערוצים קצרים לנחל באר שבע.
 מלבד בארות במדרגה התחתונה של נחל באר שבע, קיימת רק באר אחת פעילה במרכז האיזור והיא באר ג'מעה אפן עוֹדה (כ"צ 07241-11131); מלבדה פזורים בכל השטח עשרות רבות של בורות-מים, הניזונים מנגר-עילי על פני הליס, וגם מאגורות אחדות באפיקי ערוצים.

סקירה ארכיאולוגית-היסטורית ואתרי התקופות השונות
התקופות הפליאוליתיות (תקופת האבן).

כלי-צור בודדים ("אבני-יד"), כנראה מהתקופה הפליאוליתית התחתונה, נלקטו בצפון חורבת חשיף ועל גבעה רדודה מערבית לחורבה, בל"צ 11054-07460. באיזור הפארק המוצע עדיין לא נרשמו שרידי אתרים של ממש, אם כי כלי-צור מעטים (בעיקר מהתקופה הפליאוליתית העליונה - מלפני כ-20000 שנה) פזורים על ראשי ההתגבהויות. הכלים האלה מצויים שם עקב שכיחותם של בולבוסים הצור, ששמשו כחומר-גלם, בין חלוקי הקונגלומרט - ונראה שנוצרו במקום. לעומת זאת, יש להניח כי על גדותיו של נחל באר שבע קיימים אתרים מתקופת האבן ורמז לכך קיים בל"צ 06730-11740, שם התגלו כלי-צור מהתקופה הניאוליתית (האלף השביעי לפנה"ס) שהוצאו מעומק הקרקע בעת חפירת קברים בדוויים.

חוק התכנון והבניה, התשכ"ה - 1965
 משרד הפנים - מחוז הדרום
 הוועדה המחוזית לתכנון ולבניה
 08/10/13
 לאשר את התכנית

התכנית לא נקבעה טעונה אישור השר
 התכנית נקבעה טעונה אישור השר
 יו"ר הוועדה המחוזית
 תאריך

התקופה הכלקוליתית (4700-3400 לפנה"ס).

לאורך תקופה זאת התיישבו אנשים ביישובי-קבע אחדים לאורכו של נחל באר שבע והתיישבות צפופה במיוחד מצויה באיזור עיקול הנחל ליד מצד-אלוף. באתר גדול אחד ("אתר שקמים") ובבית-הקברות הסמוך נערכה חפירה ארכיאולוגית יסודית. במרחבי הרמה עדיין לא אותרו שרידים בני התקופה.

שלהי תקופת הברזל ("הישראלית") ב' (המאה השביעית לפנה"ס).

אתר בודד בן התקופה התגלה בשולי חורבת חשיף, תוך כדי הכנת מחפורת לרכב בתקופת ה"המתנה", ערב מלחמת ששת הימים (כ"צ 07450-11200). קשה להעריך את גודלו מכיוון שכולו קבור תחת שכבות מאוחרות, אך עובי שכבת השרידים מצביע על תקופת נוכחות לא-קצרה. מלבד אתר זה, לא נמצאו עד כה בשטח הפארק אתרים נוספים – להוציא חרסים בודדים על ראשי שלוחות במדרגה הסופוגרפית המערבית.

התקופה הרומית המאוחרת-הביזנטית (המאות ב-ז לספירה).

בתקופה זאת היישוב הגיע לשיאו והתפרש – לראשונה – על פני כל השטח (כמו בכל איזור חבל הבשור התחתית). איזור הפארק מצוי בין ארבעה יישובים גדולים בני התקופה: בצפון – חורבת פטיש; בדרום – חירבת ג'ימז (שקמים), בגדה הדרומית של נחל באר שבע); במזרח – חירבת ע'פיד אבו צ'חי'ן (במערבו של בסיס חצרים); במערב – חורבת באר שמע.

במפגש דרכי האורך והרוחב בין היישובים האלה ממוקמת חורבת חשיף, שהתבססה על מתן שירותי-דרך וייצור ושיווק אבני-בנייה גדולות במיוחד; הדרך הרוחבית חפפה לקטע מ"דרך הלימס" – דרך צבאית-איסטרטגית שנשללה מאיזור ח'אן יונס, דרך מעון, שרוחן, באר שמע, חשיף ובאר שבע עד לערבה מדדום לים המלח והיוותה גבול בין שתי פרובינקיות בארץ ישראל. במרחבי כל איזור הפארק פזורים שרידים של חוות חקלאיות, בורות-מים ומכלאות-צאן מהתקופה הרומית-ביזנטית.

התקופה הממלוכית (המאות ג-ט לספירה).

בצפון-מערב האזור, סמוך לצומת דרכים, מצוי אתר-חנייה ענקי בן התקופה (כ"צ 07700-10970). החקלאות המודרנית נוגסת בו ללא הרף.

מסוף המאה ה-19 ועד 1948. (אתרי המורשת)

אזור הפארק נכלל בנחלת שבט הג'ראוין ממטה הת'ראבין. לפי מסורת אחת, הגיעו הג'ראוין לצפון הנגב מח'אז, אך לא ברור מתי בדיוק: יש לשער שההגירה ארעה בסביבות שנת 1770. עד סוף המאה ה-19, כלכלתם היתה כלכלת-עדר בתוספת הכנסות ממיס-דרך שהטילו על העוברים בדרכים למצרים. מסוף המאה ה-19 החלו הבדווים בצפון הנגב בתהליך התנחלות מזורז, כתוצאה מלחץ השלטון העות'מאני ובעידוד כוחות השוק הבין-לאומיים שפיתחו דרישה לשעורת הנגב.

גם הג'ראוין נכללו בתהליך הזה ומשפחות השבט שיפצו את בורות המים העתיקים והתנחלו במערכות החקלאיות של התקופה הביזנטית. בראשית המאה ה-20 נבנה, על צומת הדרכים העתיק, הכפר חירבת אל חאסף ואף שלח שלוחה ("ע'ז'ה") כ-2 ק"מ מערבה – פ'א'ם. בשנת 1908 נבנתה עוג'ה-חפיר (ניצנה) כעיר נפה, וכדי לאבטח את הדרך אליה מבאר שבע – הוקמה נקודת משמר ("משטרה") בדרום האיזור (ק'צר ראש'ד ב'ק = מצד אלוף, כ"צ 06685-11368). בתקופת המנדט הבריטי התפתח הכפר אל חאסף והיה לנותן שירותים מרכזי, בהיותו יושב על ציר תנועה עיקרי שהשתמש ב"דרך הלימס" העתיקה. הבריטים אף סייעו לבדווים הפזורים באיזור בפיתוח החקלאות ומקורות המים ובבניית סכרי- עפר בערוצים.

מוקדי עניין ציבוריים:

תורבת חשיף.

זהו אתר רחב-ידיים ויש להבחין בו אלמנטים אחדים, שיוצגו להלן מצפון לדרום:

א. צמד מחצבות- ענק תת- קרקעיות בצפון האתר. בחציבות ניתן לצפות בחתך גיאולוגי של האזור. במחצבה הצפונית נראית בחתך שכבה של גבישי- גבס גדולים. במחצבה הדרומית מהשתיים, השתמר גרפיטי של חייל ניו-זילנדי ממלחמת העולם הראשונה, כאשר חשיף היתה בקצה האגף הימני של "חיל המשלוח המצרי" שהתקיף את התורכים בחזית צפון הנגב (ובעקבות מחקרו של גל שיין מהעמותה למורשת מלח"ע הראשונה בארץ ישראל, זוהה החייל). במחצבות ניתן להדגים יפה את כל שיטות החציבה שנהגו בעבר על-פי תהליכי חציבה שלא הסתיימו. לפי הנגטיבים של האבנים שנעקרו במחצבות, נחצבו גם אבני-גזית גדולות במיוחד. בשלב מאוחר הפכו המחצבות למאגורות לנגר עילי. ליד המחצבה הדרומית חצובה מאגורה ענקית בסגנון נבאטי שהשתמרה היטב, בעלת קמרון בנוי, הנתמכת בארבעה עמודים חצובים. (בראשית שנות ה-90 של המאה ה-20 דווח על מקרה של קדחת-המערות כתוצאה מביקור במחצבות. יש לוודא המצב כיום).

ב. מדרום למחצבות מתרוממת רמה רדודה בשטח בן כ-300 דונם, ששימשה כתשתית לאיסוף מי-נגר למערכת צפופה של בורות-מים המקיפים אותה מכל עבריה. על פני הרמה קיימים שרידי-קירות של מיבנים ומיתקנים אחדים. בדרום הרמה ניכרת התגבהות, כעין תל קטן, שבה חבוי האתר מתקופת הברזל.

ג. מדרום לרמה פזורים שרידי הכפר הבדווי: בית הספר (צמוד לתל), טחנת קמח (במזרח, מעבר לדרך), בית השייח' (נשמר כמעט בשלמותו) וחנויות (ליד הפרדס). בין המבנים ניכרים בורות-מים. ליד השיקמה הגדולה מצויים קברים אחדים. בית-קברות מהתקופה הרומית המאוחרת נתגלה עקב פעולות חפירה של צה"ל על המדרון שמדרום לבית השייח'.

ד. את מרכז הכפר, בציר מזרח - מערב, חוצה "דרך הלימס" העתיקה שנשתמרה היטב בעיקר ממזרח ליישוב. בקטע זה, הדרך מקבילה לערוץ ואדי אל-קוף וצמודה אליו מדרום (מעניין יהיה לבדוק את החתך של הדרך והערוץ בחפירה מדעית העשויה לקבוע אם הדרך נסללה בצמידות לערוץ קיים, או שהערוץ התפתח בתוך חפיר הגנתי מלאכותי שנכרה לאורך הדרך, כמוכר לנו בקטעים מהלימס באירופה!).

באר אבן עודה.

באר עתיקה. מתקן האנטיליה שלה ובריכת האגירה שלידה הוקמו, או שוקמו, בתקופת המנדט – בשנות ה-30 של המאה העשרים. מקור מימיה הוא בקער גיאולוגי בשכבת הקירטון.

מצד אלוף.

מתחנת המשטרה התורכית, שכללה מיבנה ריבועי וחצר, נותרו כמה קירות הרוסים בלבד כתוצאה מפעילות צה"ל [במחסן העתיקות בגבולות שמורה אבן-גזית שהיתה חלק ממוזות הפתח של המצד ועליה קטעי חריטות-גראפיטי באנגלית של שמות ומספרים אישיים (?), אולי מהמלחמה העולמית הראשונה]. העלייה למקום כדאית בגלל התצפית המעולה. במדרון המזרחי של הגבעה ניתן להבחין במחצבה שממנה נלקחו האבנים להקמת המבנים.

ב א ר ו ת ש ק מ י ם .

שלוש בארות עתיקות על הגדה הדרומית של נחל באר שבע, שתיים מהן ב"צ 06725-11575 והשלישית כ-900 מטר מזרחה. מקור מימיהן – בשכבת החלוקים של הנחל הסמוך. מיבני העל של הבארות ובריכות האגירה הוקמו, או שוקמו, בתקופת המנדט, בשנות ה-30 של המאה העשרים. ליד הבארות נותרו מבני מגורים מלפני שנת 1948. מדרום לצמד הבארות מצוי אתר ביזנטי גדול וממערב להן – אתר כלקוליתי. על הגדה הצפונית של הנחל, ממול לצמד הבארות, קיים בית קברות מהתקופה הביזנטית וקברים אחדים נראים חשופים במצוק ההולך ומתמוטט בארוזיה.

א ת ר ש ק מ י ם ה כ ל ק ו ל י ת י . (א ר כ י א ו ל ו ג י א)

(נ"צ מרכזי: 06743-11460). האתר משתרע על שלוחת-ליס מאורכת בגדה הצפונית של נחל באר שבע, ובית הקברות של היישוב מצוי על ראש השלוחה השכנה ממערב. בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו בשנות ה-80 וה-90 של המאה העשרים, נחשף יישוב מתוכנן, בעל מיבנים מלבניים גדולים, שהשתרע על כ-90 דונם והיה מיושב מאות שנים. בחפירות התגלו גם מיבני ציבור, פינות פולחן, בתי-מלאכה הקשורים לתעשיית נחושת ומערכת מחילות תת-קרקעית מסועפת ששימשה לאיכסון ולמגורים. בבית הקברות נחשפו קברים עגולים המזכירים את מבני הנאנאמיס שבסיני. תוצאות החפירות באתר קידמו בצורה משמעותית את חקר התקופה בארץ.

ע ר כ י ם ת ר ב ו ת י י ם : (מ ו ר ש ת)

ת ח נ ת ה ק מ ח ב ח ו ר ב ת ח ש י ף .

במלחמת העולם הראשונה רדפו התורכים את המיעוטים הלאומיים והדתיים ברחבי האימפריה העות'מאנית, מפחד שמא "ונוסף גם הוא על שונאינר". בשנים 1915-1916, לאחר שהאשימו את הארמנים שחיו בתורכיה בבגידה, רצחו התורכים – לדברי הארמנים – כמליון מהם, תוך הגלייה והרעה. אלפי פליטים ארמניים נמלטו מתורכיה ונפוצו לכל עבר; חלק מהפליטים מצא מקלט בקרב הקהילה הארמנית בירושלים, המתגוררת שם – לפי המסורת – מזה כאלף וחמש מאות שנים.

בין הפליטים האלה הגיע גם ארמני צעיר בשם איסקנדר דמיריאן; הוא עבד קשה בירושלים עשרים שנה, חסך כסף וחָפֵּשׂ היכן להשקיעו. בהיותו במסע עסקים בבאר שבע, נודע לו שעל אֶם הדרך לח'אן יונס קיים כפר, שבו נעצר האוטובוס הכפרי הנוסע יום-יום בקו הזה: יוצא בבוקר מח'אן יונס, מגיע בצהריים לבאר שבע, פורק נוסעים ומטענם ומעמיס חדשים וחוזר לח'אן יונס לעת ערב. הסתקרן איסקנדר ועלה לאוטובוס, נדחק בין אנשים, עיזים, תרנגולות ושקי-קמח שנסחן בבאר שבע ונסלטל שעה ארוכה בדרך העפר המאובקת עד שירד בחאסף.

הציץ וראה שמרובות בו חנויות הסידקית והרצעניות וכולו הומה מבדווים מכל שבטי הסביבה שבאים להצטייד בצרכי הבית – אבל אין במקום טחנת קמח. תוך זמן קצר שכר בנאים מומחים, קנה מנוע-דיזל חדש וששה זוגות אבני ריחיים יצוקות מתוצרת אוסטריה רכש בדמשק והקים, בשנת 1934, טחנה לתפארת ששימעה יצא לתהילה ברחבי משפחות התראבין: הכל היללו את ה"מסיח" (=נוצרי) שמקפיד במשקל ואינו גוזל דל ואביון, ואף לעתים תוחב לו בסתר לשקו מעט קמח שנותר בשולי הריחיים. ועל כך – עד היום מהדהדת האימרה שהיתה נפוצה בין בדווי האיזור: עַנְד דמיריאן – אַחְסֵן מיזאן, כלומר: אצל דמיריאן – המשקל הטוב ביותר, מאזוני-צדק.

ב א ר א ב ן ע ו ד ה .

בימים הרחוקים ההם התגורר אברהם העברי בבאר שבע, ליד האשל: "וישכם אברהם בבוקר ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר, שם על שכמה ואת הילד וישלחה ותלך ותתע במדבר באר שבע" (בראשית כ"א). הגר, השפחה המצרית, נעלבת ופגועה עד עימקי נשמתה, מעמיסה על שכמה את חמת המים ויחד עם בנה ישמעאל החלה צועדת בכעס בדרכה הביתה לבית אִמָּה - למצרים. שניהם פנו מערבה בדרך היורדת מבאר שבע אל "דרך ארץ פלשתים", הנתיב הראשי למצרים לאורך חופי הים התיכון: שמא יתמזל מזלם ויזכו להסעת-חינם עם אוֹרַחַת תגרים היורדת מצרימה.

בצאתם לדרך, נכנסו לתחומי "מדבר באר שבע" [היא רמת-חצרים בעלת תשתית הליס המלוח – שם לא התקיימו יישובי-קבע עד לתקופה הרומית; רק אז פיתחו טכנולוגיות שאיפשרו ניצול חקלאי של הקרקעות הללו ומאז ואילך בנו שם יישובים]. הגר וישמעאל הלכו ותעו, ומלבד עדר-צאן בעמקים – לא פגשו נפש חיה. השמש עלתה למרום, החום הכביד ולאחר צעידה של כ-18 ק"מ – אחזה בהם התשישות, אזלו המים מהחמת ויאושם גבר. לפתע ראתה הגר דמות על גבעה בצד הדרך; הדמות קראה לעברה והצביעה בידה דרומה, לעבר עמק קטן שבמרכזו באר מים חיים – היא באר לחי רואי. וכך חייתה נפשם.

סיפור המעשה המופלא הועבר מדור לדור בקרב תושבי האיזור, עד שבשנת 550 לספירה נבנתה כנסיית סטפנוס הקדוש בבירוסקמה הביזנטית, היא באר שמע, הנושקת לדרך שבה הלכו הגר וישמעאל. ברצפת הפסיפס המפוארת של האולם הגדול, במקום המכובד והמואר מול הכניסה הראשית, נטבעה דמותם הצבעונית של האם ובנה למען תיזכר המסורת הזאת לנצח. בחפירה ארכיאולוגית שנערכה בשנת 1990 נחשפה, בין השאר, גם תמונת הפסיפס הנהדרת הזאת. מי יתן ולא ירחק היום שבו יוצג הפסיפס באתרו וידגים קבל-עם את סיפורנו זה.

חורבת חשיף – מבט כללי, עץ השקמה ובור המים.

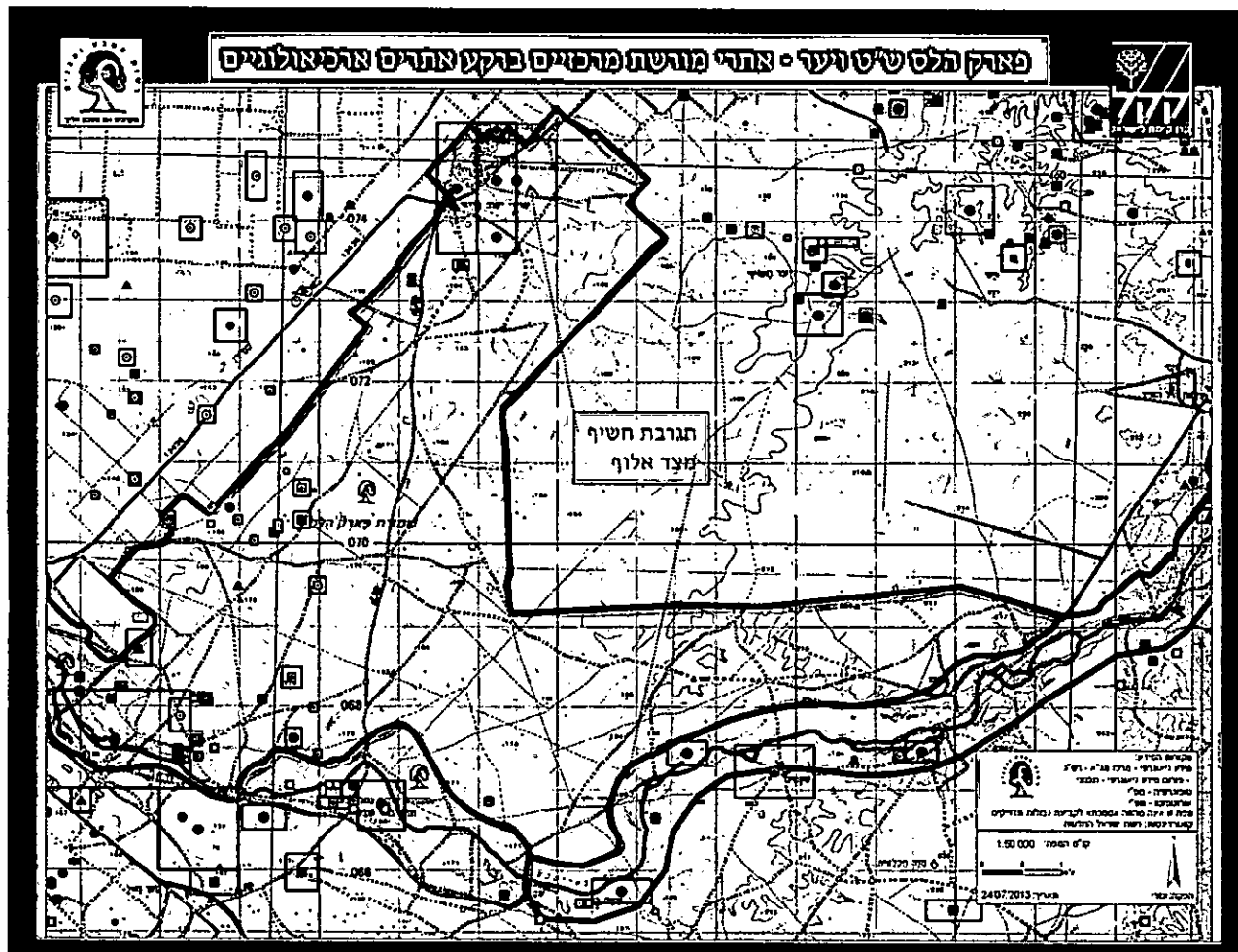
אתר המחצבה הגדולה

שרידי מבנה

בור המים צמוד לאתר המחצבה

מקורות

אלון ד', 1979. צפון הנגב; חורבת חשיף. בתוך: מדריך ישראל ו' ("הישף"). ירושלים: 257-261; 289.

אלון ד', תש"ן. אתרים היסטוריים באיזור. בתוך: זמרה י' (עורך). אופקים. הרצליה: 129-135.

אל-עארף ע', 2000 (הדפסה חוזרת). תולדות באר שבע ושבטיה. ירושלים: 76-78.

ברסלבסקי י', תש"י. הידעת את הארץ - ארץ הנגב ב' תל אביב.

וינל א' פ', 1979. מסעי-המלחמה בארץ-ישראל. "מערכות".

גופנא ר', תש"ל. אתרים מתקופת הברזל הב' בדרום פלשת. עתיקות ו': 25-30.

גזית ד', 1986. חבל הבשור. החברה להגנת הטבע.

גזית ד', 1993. סקר ארכיאולוגי בבסיס חצרים. דוח פנימי לרשות העתיקות.

גזית ד', תשל"ו. סקר ארכיאולוגי של ישראל - מפת אורים (125). ירושלים: אתרים 60, 249.

גזית ד', תש"ס. תהליכי התיישבות בחבל הבשור בימי השולטן עבד אלחמיד השני. בתוך: שוורץ י' עמר ז' וציפר ע' (עורכים). ירושלים וארץ-ישראל. ירושלים: 183-186.

גזית ד', 2001. הנדסת המישור. ארץ וטבע 71: 64-66.

גזית ד', תשס"ב. מקורות המים של חורבת באר שמע. אריאל 152-153: 222-224.

גזית ד' ולנדר י', תשר"ב. כנסיית סטיפאנוס הקדוש בחורבת באר-שמע. קדמוניות 97-98: 33-40.
 גיחון מ', תשל"ה. אתרי הלימס בנגב. ארץ ישראל י"ב (ספר נלסון גליק): 149-166.
 לוי ת' ואלון ד', 1992. שקמים. בתוך: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ-ישראל 4. ירושלים: 1559-1561.
 ליבנה א', 1993. רמת הנגב, סקר נוף ומסלולי טיול. רשות שמורות הטבע: 10-13; 76-77.
 מחלקת המדידות, 1952. מפות 1:20.000: "באר מנוח 07-11" ו"מצד אלון 06-11".
 סופר א' ויער-ויזל ס'. 1999. גבולות שהיו: הדינמיקה להעלמותם מן הנוף. אונ' חיפה.
 קארלסון ג' ר', 1952. מקהיר ועד דמשק, עם צבאות ערב נגד ישראל. ירושלים: 128.
 שטסל ז', 1992. מצד אלון. בתוך: הפעילות התורכית בנגב הצפוני. עבודת שדה, המחלקה
 לגיאוגרפיה, האוניברסיטה העברית – ירושלים (פנימי): 15-17.
 שיין, ג', 2007. דרישת שלום מקיץ 1917. בתוך: אתר העמותה למורשת מלחמת העולם הראשונה
 בארץ ישראל : <http://www.ww1-israel.org/>

סיכום והמלצות שלנו: (תודה גדולה לךן גזית.)

1. המסמך של דן גזית מצוין חשוב ומרתק, מצליח לקשור את הקורא לסיפור ההיסטורי של המרחב.
  2. בפארק הלס נמצאים מכלולי עתיקות ומורשת חשובים ובעלי ערך. רב האתרים במצב שימורי לא טוב.
  3. מוצע לצרף המסמך הזה למסמכי התוכנית – כנספח מנחה לתיעוד ושימור מכלולי העתיקות והמורשת.
  4. להוסיף בתקנון התוכנית הוראות מתאימות כגון:
    - א. שימור אתרי העתיקות והמורשת כחלק מפעולות הפיקוח בפארק.
    - ב. הכנת תוכנית "עזרה ראשונה" לשיקום אתרים פגועים בשיתוף: רט"ג, רע"ת וקק"ל.
    - ג. הכנת תוכנית טיילות אזורית שמכלולי העתיקות ואתרי המורשת מהווים עוגנים חשובים בתוכנית.
    - ד. במסגרת תוכנית הטיילות, תגובש תוכנית שיקום כוללת למכלולי העתיקות ואתרי המורשת.
- הערה:
- תוכנית פארק הלס התקדמה ונמצאת בהפקדה מבלי שהתבקשו להכין תיק תיעוד לאתרי המורשת.
  - סוכם להכין מסמך תיעוד ושימור המורשת במתכונת לא פורמאלית - בתאום ובהסכמת כל הצדדים (עורכי התוכנית רט"ג וקק"ל עם לשכת התכנון)
  - אנו סבורים שניתן לאמץ המסמך בתצורתו כאן כולל הסמעת ההמלצות בהוראות התוכנית.

בברכה - עזרי אלון

העתק:

אדר' עלי פורסי - סגן מתכנת המחוז.
 ענת גולד, ענבל זרחין - עורכות התוכנית, קק"ל.
 מיכל פירנסטון - יועצת השימור
 אילה גזית, אסתר טרקטינסקי - לשכת התכנון
 אורית ברוטניק - ממונת שימור במחוז
 יגאל ישראלי - מנהל רע"ת דרום.
 רביב שפירא - מנהל המחוז